

TOELICHTING bij het besluit tot aanwijzing van een beschermd dorpsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet te EIJSDEN, gemeente Eijsden.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg tek. nr. 223) door een stippellijn omgrensde gebied.

Eijsden, dat in 1168 Espede werd genoemd, is ontstaan in de Frankische tijd en ontleent zijn naam aan een espenbos: asp-ithja. De plek aan de Maas waar Karel de Kale in 870 Lodewijk de Duitser ontmoette - in procaspide super fluvium mosam - kan op grond van deze naam met Eijsden worden vereenzelvigd.

De nederzetting werd aanvankelijk gevormd door een curtis-hoeve, waarvan de bisschop van Luik de eigenaar was. Dit feodale agrarische bedrijf is in de loop van de middeleeuwen tot een dorp uitgegroeid, dat zich als een lintbebouwing zal hebben uitgestrekt langs de huidige Stiegel-Kerkstraat, een onderdeel van de oude weg naar Visé. De kerk verrees volgens de Maaslandse traditie op een terras aan de rivierkant van de weg.

Dit is waarschijnlijk geschied omstreeks 1300, want het oudste deel van het bestaande gebouw - de toren - dagtekent uit het begin van de 14e eeuw. Het dorp behoorde toen kerkelijk nog tot de parochie Breust, maar als heerlijkheid niet meer tot het bezit van de Prins-Bisschoppen van Luik. In 1213 is de hertog van Limburg eigenaar geworden, waarna het dorpsgebied via de vrouwelijke lijn in handen kwam van de heren van Valkenburg. In 1365 kocht de hertog van Brabant de heerlijkheid, waarna verschillende verpandingen plaatsvonden, totdat Eijsden bij het partage-traktaat van 1661 definitief aan de Staten van Holland werd toegewezen.

In de Staatse tijd veranderde het dorp aanmerkelijk van karakter, o.m. ten gevolge van het in 1636 aan de zuidzijde gebouwde kasteel. De kern zelf evolueerde daarna tot een bijkans stedelijke aanleg. Deze structuurwijziging was het gevolg van een gunstige positie, die Eijsden als grensplaats - met riviertoel - aan de Maas verkreeg. Het dorp richtte zich naar de waterkant,

- waar -

waar een kade - het Bat - tot overslagplaats diende voor de granen en zwarte kersen, die uit het achterland naar Holland werden verzonden en voor de Hollandse waren, die Daalhem en Limburg tot bestemming hadden.

In de loop van de 18e eeuw nam de bloei en daarmee de bevolking toe; in 1775 werd een lakenfabriek gesticht, die veel arbeiders aantrok; de handelsgelegenheid bevorderde het ontstaan van een vrij grote Joodse gemeenschap, terwijl de goede woon-sfeer verscheidene welgestelden tot vestiging verlokte. De Franse tijd maakte een eind aan de voorspoedige ontwikkeling; de fabriek werd gesloten en de scheepvaart verloor snel aan betekenis. In stedenbouwkundig en architectonisch opzicht is het oude Eijsden echter niet verdwenen, maar herinnert het nog duidelijk aan de bloeitijd van vóór de Franse Revolutie.

Stedenbouwkundig is Eijsden van belang door het opnemen van de middeleeuwse dorpsweg in een vrijwel rechthoekig stramien, dat zich tot de Maasoever uitstrekt. De zuidkant hiervan wordt gevormd door de met bomen beplante en door grote herenhuizen gemarkeerde Diepstraat, die naar het Bat afdaalt. Deze kade, die eertijds breder en langer zal zijn geweest, is in de Franse tijd door een stenen keermuur tegen verdere afslag beschermd, zodat Eijsden zijn rivierfront behouden heeft en aldus een uitzondering vormt onder de Maasdorpen. Aan de noordzijde van genoemd stramien ligt naast de kerk de Vroenhof, die mogelijk nog herinnert aan de middeleeuwse herenhoeve. Dit monumentale plein, dat evenals de Diepstraat gelegenheid tot vestiging van welgestelden bood, wordt in het oosten door de oude dorpsstraat begrensd en heeft in het westen twee verbindingen met de Maasoever. Achter de bouwstrook langs de oever vormt een parallelstraat het laatste onderdeel van het historische stramien.

In het besproken gebied zijn vrij veel gebouwen uit de 17de en 18de eeuw en de eerste jaren van de 19de eeuw bewaard gebleven. Hiervan dienen te worden genoemd de monumentale panden Vroenhof 5, 6-7, 14-16 (met belangrijke vakwerkschuur en galerij aan de binnenplaats achter de Constantsteeg), Spriemenstraat 8, Vogelzang 15, St. Christinastraat 6, Mariaplein 1-2, Kerkstraat 12, 14, 15, 16 en 27, Diepstraat 20-22, 23, 25, 30-32 (belangrijk herenhuis van ca. 1700, vergroot eind 18e eeuw), 34, 44-46, 53 (de

v.m. synagoge), 57, 61, 75, 77 en 79 en Bat 3-4, 7 en 8.

Hoewel tussen deze veelal gewitte oude huizen hier en daar panden zijn gebouwd, die minder passen in het historische beeld, is het onderhavige gebied nog zo karakteristiek, dat een bescherming krachtens artikel 20 van de Monumentenwet wenselijk is.

In het beschermde dorpsgezicht dient mede te worden betrokken het kasteelterrein, dat zich tussen het verlengde van de Kerkstraat en de Maas uitstrekt van de bebouwing aan de Diepstraat tot de monding van de Voer. Het kasteel is het belangrijkste monument van het dorpsgebied; de naaste omgeving met park en boomgaarden vormt een van de fraaiste landgoederen van Limburg. Het dorpsgezicht wordt mede daarom in het zuiden begrensd door de pittoreske watermolen aan de Voer.

De bescherming heeft geenszins tot doel de situatie te bevriezen. Wel zal de uit de aanwijzing tot beschermd gezicht voortvloeiende stedenbouwkundige regeling het behoud van de plaatselijke karakteristiek, zoals hierboven omschreven, ook voor de toekomst zo goed mogelijk waarborgen.